

D/33

BODOR JÁNOS

JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM
Pedagógiai-Pszichológiai
Szakcsoport Könyvtára

GAZDASÁGI VISZONYOK, ÉRDEKELTTSÉG,
ERKÖLCÖS ÉS A SZEMÉLYISÉG

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

SZEGED
1967

I. Bevezetés.

Marx " A politikai gazdaságtan bírálatához " című művének előszavában a következőket írja : " Életük társadalmi termelésében az emberek meghatározott, szükségszerű, akaratuktól független viszonyokba, termelési viszonyokba lépnek, amelyek anyagi termelőerők meghatározott fejlődési fokának felelnek meg. E termelési viszonyok összessége a lap, amelyen a jogi és politikai felépítmény emelkedik és amelynek meghatározott társadalmi tudatformák felelnek meg. Az anyagi élet termelési módja határozza meg a társadalmi, politikai és szellemi életfolyamatot általában. Nem az emberek tudata az, amely létüket, hanem ellenkezőleg, társadalmi létük az, amely tudatukat meghatározza. "1

A marxizmust megelőző társadalmiszemlélet, társadalmi felfogás hívei az " erkölcs magasabbrendű művelői " megbotránkozva fogadták Marxnak e megállapításait. Szerintük az erkölcs magasabbrendű világtól csak egy valami van legtávolabb, ami nem más, mint az egyszerű gazdasági érdek. En-

1. Marx Engels : Válogatott Művek I. köt. 339 old. Szikra 1949

gedmény ebben a kérdésben csak annyi volt, az előző állásfoglalással szemben, - amit főképpen az idealista társadalmi felfogás haladóbb képviselői hirdettek - hogy a gazdaság, mint elkülönült rész után következik az etikum. Az erkölcsből származó önzetlenséget, mint követelményt, szembeállították a gazdaság okozta önzéssel, az erkölcsi felebaráti szeretetet pedig a gazdasági konkurencia kíméletlenségével.

E szembeállásból csak annyi fogadható el, hogy a gazdaság és az erkölcs évszázadokon keresztül valóban ellentmondásosan fejlődött. Elemzéseim során Marx arra a következtetésre jutott, hogy az érzékelt ellentét háttérében a társadalmi élet különböző területeinek elidegenedettsége, érdekeltségi rendszere húzódik meg. A gazdaság és az erkölcs között meglévő, az emberek tudatától független valóságos összefüggéseket a látszatok szövevénye fedte el. Ezért a társadalmi jelenségek önálló világgént jelentek meg, és mint látszólag különálló részek más - más elvekre kötelezték az embert, más mértéket követeltek. Ilyen formában az ember hol mint a társadalmi termelés gazdasági eszköze, hol mint az általános társadalmi erkölcs hordozója jelenik meg.

A marxizmus társadalomképének lényegével függ össze az a megállapítás, hogy a társadalmi tudat végső soron a termelés általános törvényeiből vezethető le. A társadalom szerves egész, amelyben az emberi tevékenység különböző oldalai, a társadalom anyagi, politikai, szociális, ideológiai élete kölcsönösen áthatják egymást.

A gazdasági termelési folyamatok mindenekelőtt az ér-

dekek bonyolult és áttételes közvetítésével válnak cselekvési programmá. A valóságos gazdasági érdeket különböző ideológikus formák: jog, politikai, művészet, tudomány, erkölcs - rejtik el. E formák közvetett értékeiben rejtőznek a valóságos érdekek.

II. A francia materialisták tanítása az érdek és az erkölcs kapcsolatáról.

Az érdek és az erkölcs korrelációja a francia materialisták filozófiai szellemi hagyatéka. A francia materialisták a társadalomra vonatkozó tanításaikban küzdöttek az emberiség történelmének idealista teológiai felfogása ellen. Az emberi természetről szóló tanításaikban deterministák voltak, azt vallották, hogy minden emberi cselekvés okságilag meghatározott. Jóllehet az ember külső erők és fizikai körülmények terméke, mégis viselnie kell a felelősséget mindazért, amit a társadalommal kapcsolatban tesz. Ha ugyanis az embernek felróják cselekedetét, ez annyit jelent, hogy a cselekedet megtörténtét valamely meghatározott személynek tulajdonítják, ezért az ember által elkövetett cselekedetek szükségszerűsége nem zárja ki a felelősséget. A társadalom számára elkövetett ártalmas cselekedet ártalmas marad akkor is, ha a szükségszerű törvények következtében követték el.

A francia materialisták véleménye szerint az erkölcs-
tant a tapasztalatra kell építeni. Az embert a többi élő

lényhez hasonlóan, kizárólag az élvezetre irányuló törekvés és a szenvedéstől való visszariadás vezérli. Minthogy azonban az ember össze tudja hasonlítani a különböző élvezeteket, hogy kiválassza közülük a legnagyobbakat, s arra is képes, hogy célokat tűzzön ki és megválogassa eszközeit, számára lehetségesek a cselekedetekre vonatkozó alapvető erkölcsi szabályok és fogalmak. Az emberek nem tudnak magányosan élni, társadalmat alkotnak, s egyesülésükből viszonyok és kötelességek származnak. Az ember, akinek szüksége van mások segítségére a maga részéről köteles másoknak hasznára lenni. Így jön létre az általános érdek, amelytől függ az egyéni érdek. A holvesen felfogott személyes érdek szükségszerűen vezet az erkölcsiességhez.

Helvétius / 1715-1771 / felfogásában az etika fő feladata annak megállapítása, hogy milyen feltételek között kapcsolódhat össze a személyes érdek - az emberi viselkedés szükségszerű alapja - a társadalmi érdekekkel. Műzeteinek elméleti támaszát Helvétius abban a locke-i tanításban lelte meg, amely szerint az érzékletek a tapasztalat forrásai. Nem csak az egyén része egy nagyobb egésznek, hanem a társadalom is amelyhez az egyén tartozik, láncszeme egy átfogó közösségnek, a népek egységes társadalmának, amelyet erkölcsi kötelékek fűznek egybe. A társadalomnak ezt a felfogását kell alapul venni az egész társadalmi élet teljes átalakításához.

A társadalom meglévő állapotát korántsem tartotta eszményinek. Azonban az eszményt nem természetes állapotban

látta, mert a természet lehetetlenné tette az ember számára az elkülönült létezést, és megmutatta, hogy a kölcsönös haszon és előny az alapja az ésszerű együttélésnek. Kölcsönös haszon nélkül az ember nem lehet boldog. A társadalmi szerződés következtében meg kell tenni másokért mind azt, amit magunknak kívánunk, hogy ők is megtegyék ugyanazt értünk. A társadalmi szerződésből eredő köteleességek egyformán vonatkoznak mindenkire, függetlenül attól, hogy az emberi társadalom mely részéhez tartoznak. Ebből származtatta az emberszeretetet, a részvét stb. mindenkire nézve közös előírását, s ezen előírások közös forrásának az igazságot tartotta.

Az emberi cselekedetek igazi mozgatóereje a francia materialisták szerint az egoizmus vagy személyes érdek, azaz az élvezetekre és szenvedések elkerülésére való törekvés. Nincs semmiféle sajátos erkölcsi érzék, az erkölcsiség alapja a tapasztalat. Amikor úgy tetszik, mintha az embereket az igazságra és a jóra való törekvés vezérelné, mindig kitűnik, hogy e törekvés alapja a helyesen felfogott személyes érdek.

Mivel az embert csakis egyéni érdeke vezérli, az erkölcs és a szollem kritériuma számára csak az általuk hozott haszon lehet. Ez éppúgy vonatkozik az egyes emberre, mint a társadalomra és az egész népre. A társadalom azt tartja becsületosnak, igazságosnak és erényesnek, aki hasznot hajt számára. Társadalmi értelemben az erény a közjó óhajtatása, bűn mindaz, ami káros a társadalom számára. Min-

den emberi cselekedet mérceőül a társadalmi hasznot kell tekinteni. Ennek megfelelően a törvényhozás legfőbb feladata részszorítani a társadalom tagjait, hogy e kritérium szerint cselekedjenek, és feláldozzák a társadalomnak egyéni érzéseiket.

A francia materialisták az egyéni és közösségi érdeket, valamint ezek viszonyát, kapcsolatát az erkölcsiséghez a társadalmi mozgás megfigyelésének útján, a polgári társadalom kialakulásának kezdetén jórészt feudális társadalmi viszonyok között elomezték. Mégis meglátásaik mosz-sze előre mutattak : a társadalom erkölcsének megváltoztatását látták szükségesnek az egyéni és közösségi érdek harmónikus egysége alapján az elavult társadalmi viszonyok között. Mivel ezen ellentmondás feloldásának elméleti kidolgozására még nem voltak képesek, a felvázolt értékes megállapításaik ellenére a társadalomra vonatkozó tanításaikban idealisták maradtak.

III. A marxizmus állásfoglalása az érdek társadalmi és egyéni szerepéről, objektivitásáról és történelmiségéről.

Az érdek nem a változatlan emberi természet manifesztuma, forrása a társadalmi struktúra, tartalmi történelmileg változóak. Mászóval a társadalom objektiv tényezői és a szubjektív emberi cselekvés közötti közvetítő láncszem az érdek. Az objektiv gazdasági viszonyok, közöttük

az alap különböző termelési viszonyai, különböző anyagi helyzetben levő emberek kapcsolatai. A meghatározott gazdasági helyzetből meghatározott cselekvési módok, tennivalók adódnak az adott viszonyokban élő emberek számára. A tőkésnek, ha kapitalista mivoltát fennakarja tartani, elkerülhetetlenül szüksége van arra, hogy munkaerőt vásároljon. Ez a tőkésnek, mint kapitalistának alapvető érdeke. A termelőeszközöktől megfosztott munkásnak, hogy pusztán fizikai létét biztosíthassa el kell adnia munkaerejét. Ahhoz pedig, hogy e helyzetben gyökeresen változtasson, osztályharcot kell vívnia. Ez a munkás legélelmebb érdeke. A gazdasági viszonyok tehát, mint tartalmak az érdekek formájában jelentkeznek. Az érdek nem tetszés szerint meghatározható célkitűzés, hanem objektíve adott és a viszonyok által meghatározott, vagyis az eltérő helyzetben levő emberek érdekei is különböznek egymástól. Az érdek olyan tendencia jellegű hajtóerő, amely az objektív gazdasági helyzetből ered és az emberi cselekvés céljaként jelenik meg. Természetesen más kérdés az, hogy mennyire objektíven tudja tükrözni az emberek tudata saját helyzetüket, mennyire tudatosan ismerik fel objektíve adott érdekeiket. Az adott helyzetből fakadó érdekek fel nem ismerése, vagy csak a részbeni ismerése képezi nagyon sokszor a téves irányba forduló emberi cselekvés ismeretelméleti alapját.

A társadalmakban kialakult emberi viszonyok, kapcsolatok következtében létrejött közösségnek megjelennek az egyesülés sajátos érdekei is, amely hol kevésbé, hol lé-

nyegesebb vonásokban különbözik az a közösségen kívüli emberek érdekeitől. Az érdek maga is különböző jellegű lehet. A különböző jellegű érdekek meghatározott viszonyban állnak egymással. Így például a gazdasági érdek határozza meg a politikai vagy egyéb érdeket. Minden politikai harc végső soron gazdasági érdekek kielégítéséért folyik. Az emberek, illetve emberi közösségek cselekvése általában a lényeges érdek, vagy a közösség általános érdekének szolgálatára és érvényesítésére irányul.

Minden fejlettebb társadalomban az emberek számtalan, különböző jellegű csoportosulása létezik, ezért a társadalomban az érdekek bonyolult szövevénye található. Az egyes embernek, mint egyénnek individuális érdeke, elsősorban biológiai, létfenntartásával kapcsolatos. Némileg eltér ettől az egyes embernek mint társadalmi egyénnek egyéni érdeke, mely több az individuum érdekénél, amennyiben magában foglalja azokat az érdekeket is, melyek az egyén puszta létfenntartásán túl helyezkednek el.

A társadalomban levő különböző közösségek érdekei különösen az osztálytársadalmakban eltérnek, sőt ellentétben állnak egymással, ebből következik, hogy a társadalom a különböző közösségek összehútközésének színterévé válik. A különböző egymással szembekezdülő közösségek nem egyenlő jelentőségű embercsoportok. Egyesek az emberek létfenntartására és meghatározott módon való létének biztosítására irányuló tevékenység során alakulnak ki, ilyenek a társadalmi termelési viszonyok, illetve az osztályokkal bíró

társadalomban szélesebben véve az osztályviszonyok adta közösségek. Más közösségek az emberek létének egyes oldalaival függnek össze, például egy adott szakma, foglalkozás, a nemzetiség közössége alapján kialakuló csoportok. Ismét más csoportok alakulnak ki meghatározott speciális igények alapján, ilyenek például kulturális, világnézeti, eszmei társulások.

A különböző közösségek érdekösszeütkezései során döntőnek - legalábbis végső soron - mindenkor az emberek létfenntartásával kapcsolatos közösségi érdek bizonyul. Az egyes emberek ugyan úgy, mint a közösségek, mindenekelőtt létérdekeiket törekszenek kielégíteni és ennek rendelik alá az egyéb érdekeik kielégítéséért folytatott harcukat, illetve ennek áldozzák fel, ha kell egyéb érdekeikből fakadó törekvéseiket. Az osztályok kialakulása és létezése idején tehát az osztályérdek az amely meghatározó, amely ha esetenként végső soron is, de mindenképpen érvényesül.

A társadalom nem csupán különböző közösségek érdekösszeütkezésének színtere. Ellentmondás lehetséges az egyes egyének és saját közösségi érdekeik között is. Az egyes tőkés érdeke például a munkás kizsákmányolásának a munkaidő növelése útján végbemenő módjához az abszolút érték-többlet termeléséhez fűződik. Azonban az egész tőkésosztály érdekében, és a munkásosztály harcainak eredményeként a tőkés állam korlátozza a munkaidőt. Így nyilvánvalóan ellentmondás támad az egyes közösséghez, az adott osztályhoz tartozó tőkés egyéni érdeke és közösségük vele nem teljesen

egybeeső érdekei között. Különböző konfliktusok alakulhatnak ki tehát az egyén és saját közössége között is. Az egyén és saját közössége érdekeinek szembekerülésekor általában a közösség a közösségi érdeknek rendeli alá az egyéni érdeket. Az egyén, ha egyáltalán fenn akar maradni, és különösen, hogyha meghatározott társadalmi osztályhoz tartozó egyén akar maradni, kénytelen magát alárendelni saját osztálya érdekeiből fakadó cselekvési normának. Az érdekek - akár az egyéniek, akár a közösségek érdekeinek legkülönbözőbb formái - képezik az emberi cselekedetek mélyében fekvő objektív alapját.

Az emberek érdekeik kielégítésére meghatározott eljárásokat alkalmaznak. Ezek az eljárások azonos érdekű embereknel nagyvonásokban azonosak. Az eltérő viszonyokkal, tehát különböző érdekekkel bíró emberek pedig általában egymástól eltérően, sőt egymással ellentétesen lépnek fel. Mivel pedig a társadalmi élet nem egymástól elszigetelt egyének, hanem az objektív viszonyok következtében akaratuktól függetlenül egymásra utalt embercsoportok kölcsönös kapcsolatán alapuló viszonyok összessége, a társadalmi élet az egymással érdekazonosságban, illetve érdekellentétben levő embercsoportok tevékenységének a terméke.

A különböző érdekekkel bíró embercsoportok céljaik elérése érdekében meghatározott viszonyokra lépnek egymással, vagy meghatározott viszonyokat kényszerítenek másokra ; különböző szervezeteket, intézményeket hoznak létre, különböző elképzeléseket alkotnak helyzetükről és különféle esz-

mékkal próbálják megnyerni, vagy legalábbis érdekeiknek megfelelően befolyásolni, illetve semlegesíteni a velük szemben álló érdekekkel bíró embercsoportokat.

Ha a társadalmi élet alapvető jelenségeit megkivánjuk érteni fel kell tárni az ezek mögött huzódó, ezeket kiváltó érdekeket s ezek közül is a legdöntőbbet az osztályérdekeket. Minden egyes jelenség értékelésekor annak elemzéséből kell kiindulni, az kinek az érdeke. Mint Lenin írta :
 " Az emberek a politikában mindig az ámitás és önámítás együgyű áldozatai voltak és lesznek, amíg meg nem tanulják azt, hogy akármely erkölcsi, vallási, politikai és szociális frázis, nyilatkozat, ígéret mögött felismerjék az egyik vagy a másik osztály érdekeit. " ¹

Abból kiindulva, hogy az érdek az emberek tudatától függetlenül létező társadalmi termelési viszonyok terméke, megállapítható, hogy a történelem folyamán az egyéni és társadalmi érdekek szoros kapcsolatban levő termelőerők fejlődése következtében megváltozott társadalmi viszonyok a történelem egyes szakaszaiban az érdeknek más és más tartalmat adtak.

IV. Az érdek és a szükséglet a cselekvés indítéka.

Az ember morális értékének, minőségének legjelentősebb mozzanata, meghatározója a cselekvés, vagy bizonyos

1. Lenin : Marx, Engels, marxizmus. 65-66.old.Szíkra 1949

esetekben attól való tartózkodás. Végso soron az erkölcsi tudat és öntudat értelme az, hogy szabályozza a társadalmi és egyéni cselekvést, tehát mindkettő vonatkozásában betöltse a motívum szerepét.

A cselekvés belső indítékainak fő formái a szükségletek és az érdekek. A szükségletek és az érdekek keletkezési feltételeiket és tartalmukat illetően az ember és a társadalom tudatától és akaratától függetlenek. Ebben is megnyilvánul többek között a szükségletek és érdekek objektivitása. Természetesen ezt az objektivitást nem lehet úgy értelmezni mintha a szükségletek és érdekek szubjektum nélkül is léteznének. A szubjektum lehet egyes ember ; egyéni érdek, az egyén szükséglete, vagy valamely csoport, osztály, társadalom ; közösségi érdek, a közösség szükséglete. A szükséglet és érdek mindig a szubjektumnak a társadalmi illetve a társadalom közvetítésével a természeti környezethez való viszonyát fejezi ki.

Lényegét tekintve sem a szükséglet sem az érdek eredetileg nem kapcsolódik a tudatosságához. Ez többek között azzal is indokolható, hogy valamely szükséglet és érdek lehet az ember számára fel nem ismert is. Azonban túlnyomó többségében az ember szükségletei és érdekei felismeretek. Ezek köré és a felismerés mértéke a társadalom mindenkori fejlettségi fokától függ. A témakör szempontjából fontos megállapítani, hogy a cselekvés motívumaként éppen a felismert szükséglet és érdek hat.

A szükséglet nem közvetlenül, hanem csak az érdeken

keresztül váltja ki a cselekvést. A felismert érdek nem más mint a szükséglet kielégítésére irányuló tudatos törekvés, amelyet az jellemez, hogy az ember felismeri a kielégítéshez vezető tevékenységi módot s az egyén hozzá is fog ennek megvalósításához : differenciálja a lehetséges eszközöket, kiválasztja közülük a legmegfelelőbbet, célt tűz ki maga elé. Az érdek felismerési folyamata tehát egyuttal célkitűző folyamat is, amely mindig különböző akarat- és érzelmi motivumokkal szövődik át. Az érdek felismerésével eljutunk arra a pontra, ahol a cselekvésnek a szubjektum oldaláról végbe kell mennie. Azért csak a szubjektum oldaláról, mert valóban végbe megy-e vagy sem, s a kívánt eredménnyel jár-e, az végső soron az objektív feltételektől függ.

V. Az egoizmus és az altruizmus bírálata.

Az érdek viszonyának társadalmi hatása kérdésében a nem marxista etikai irányzatokban két ellentétes véglettel találkozunk, amelyeknek az alapjuk a társadalmi és egyéni érdek viszonyának az osztálytársadalom valóságos körülményeit visszatükröző megoldás. Ez a két irányzat az egoizmus és az altruizmus.

Az egoizmus a magánérdek és a közérdek viszonyában a magánérdek prioritásának hangsúlyozása a közérdekkel szemben. Az altruizmus viszont ugyan ebben a viszonylatban a " közérdek " elsődlegességét ismeri el a magánérdekkel szem-

ben. Ezen egyoldalú irányzat megfogalmazódhat egyrészt, valami általános jótékonyági, keresztény felebaráti szeretet, vagy a lemondás, önfeláldozás elve alapján, másrészt a kizsákmányoló állam érdekeinek előtérbe állításával, annak az elvont "közjót" hirdető programja alapján. Az altruizmusnak ezen megnyilvánulásai a burzsoázia egyik eszköze arra, hogy a szegényeknek nyújtott megalázó "szegéllyel" álcázza kizsákmányoló mivoltát és ilyen módon a dolgozókat elvonja az osztályharcától.

A kapitalista társadalom viszonyai között a burzsoá egyén érdeke magánérdek formájában jelentkezik, vagyis olyan érdek, amely csak a többi egyén érdekének rovására valósítható meg. A kapitalizmusban a valóságosnak nevezett közérdek nem más, mint az uralkodó osztály, a burzsoázia tagjai magánérdekeinek közérdekként való feltüntetése. A kapitalista állam az uralkodó osztály tagjainak magánérdekét tünteti fel általános érdekként, s ezzel egy kópzolt közösség valóságban nem létező érdekeinek védelmezőjeként lép fel a társadalom minden tagjával szemben. Mivel azonban az egész osztálytársadalom nem lehet valóságos közösség, a burzsoá állam ebben az esetben valójában nem tesz mást, mint egy osztály tagjainak, a tőkés magánérdekeit védelmezi. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy a magántulajdon védelmére jogi, államhatalmi politikai és erkölcsi eszközök módosztatának sokféleségével rendelkezik és azt alkalmazza is. Mivel a közérdeknek a magánérdek az alapja, amely a kapitalizmus viszonyai között a magántulajdonosi

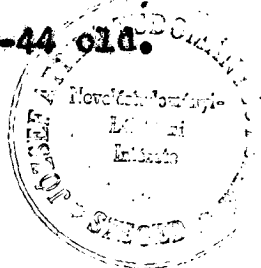
viszonyok kifejeződése, ezért a közérdek - amely azonos a burzsoázia közérdekével - ténylegesen csak akkor és ott érvényesül, amikor és ahol a burzsoázia osztályként áll szemben más osztályokkal, elsősorban a proletáriátussal és ezek ellen érvényesül.

Mint hogy ez a közérdek politikai területen valósul meg és fejeződik ki, mégpedig képzelt általános érdekként feltüntetve, ugyanakkor a gazdasági életben az egyén közvetlenül magánember, a magánérdek hordozója, így létrejön a magánélet és a közélet, az erkölcs és a politika ellentéte.

Amint a leírtakból kitűnik a kapitalizmus társadalmi viszonyai között valóságos, a társadalomban általánosan érvényesülő közérdekről nem beszélhetünk. Még a képzelt általános érdek is a magánérdek sajátos kifejezőmódja.

" Az egoizmus álláspontja csak azt jelenti, hogy a magánérdek közvetlen érvényesítését annak közvetett érvényesítési módja fölé helyezik, ezt ismerve el tényleges közérdekként. Az altruizmus ennek a fordítottja : nem egyszerűen a társadalmi érdek prioritásának elismerése az egyéni érdekekkel szemben, hanem az illuzórikus általános érdek fetiszizálása és prioritásának megállapítása a közvetlen magánérdekkel szemben . . . ezért egoizmus és az altruizmus egyaránt a magánérdek védelmezője, vagyis individualizmus. " 1

1. Lick József : A személyiség problémája és a szocialista erkölcs. Társadalmi Szemle. 1964. évi 1. szám 43-44. old.

Az egoizmust és az altruizmust ezt a két végletet a marxizmus egyaránt elutasítja. A marxizmus álláspontját egyesek leegyszerűsítik és a megoldást egy harmadik lehetőségben látják : a társadalmi és egyéni érdek közül egyiket sem lehet a másikkal szemben elsődlegesnek tekinteni, s ezért szerintük nem fogadható el az az álláspont, mely szerint a marxista etikában az egyéni érdeket alá kell rendelni a társadalmi érdekeknek. Ez a felfogás a szocialista társadalomban a társadalmi és egyéni érdekek közötti teljes azonosságot tételezi fel, amely azután elvezet az erkölcs felcsalogessé válásához. Az egyéni és társadalmi érdek teljes egybeesése ugyanis az embereket minden morális tényező közvetítése nélkül is a kíváncsi tevékenységi formák felé irányítaná.

A szocialista társadalomban az egyéni és társadalmi érdek megváltozott viszonyának megértéséhez, az érdek megváltozott tartalmából kell kiindulni. A szocialista társadalom, s ennek viszonyait tükrözve a marxista etika nem a harmadik módon haladja túl az egoizmus és az altruizmus elmentétének feloldását.

VI. A közérdek és magánérdek összhangjának törvényszerűsége a szocializmusban.

A közérdek és magánérdek szembenállásának alapját képező, a kapitalista társadalmi viszonyok adta régi értelmezés motivumai a szocialista társadalom viszonyai között meg-

szűnik. Megteremtődik a minőségileg új társadalmi és egyéni érdek kialakulásának objektív alapja az által, hogy a megszűnt magántulajdont felváltja a társadalmi tulajdon. A szocialista társadalom nem a régi értelemben vett magán és közérdek új viszonyát teremti meg, hanem megsemmisíti ezeket a társadalom és az egyén oldaláról egyaránt új tartalmat ad az érdekek, ezen új tartalmak között állapítja meg a társadalmi érdek elsődlegességét. A szocializmus viszonyai között az egyéni érdek már mentesül a magánérdek formájától. Az emberi szükségletek kielégítésének nincs már olyan tendenciája, amely más emberek érdekeinek megsemmisítésére irányul, mert a szocializmus megteremti a szükségleteknek ehhez igazodó minőségét és mennyiségét. A magánérdek ilyen tartalmi megnyilvánulása után a társadalmi érdek már nem egy osztály tagjaira jellemző magánérdekek összessége, amely azután - mint ahogy arról már előzőekben szó esett - osztályok feletti képzelt, általános érdeké válik, hanem azokat a valóságos közösségi érdekeket foglalja magába, amelyek egyre szélesebb körben a társadalom minden tagjának érdekét jelentik, és amelyeknek érvényesítése társadalmi szinten biztosítja az egyéni érdek beteljesülését.

Az érdek ilyen természetű alakulási folyamata a proletárok egyéni érdekei és a proletáriátus osztályérdeke formájában már a kapitalizmusban megkezdődik. Ott azonban mint a kapitalizmus megdöntésére irányuló társadalmi tett, közvetlenül még csak negatívum, a fennálló elleni tiltako-

zás, a proletáriátus valóságos közös és egyéni érdekeként nyilvánul meg. A társadalmi érdek mint általános érdek még nem létezik, de mint a haladó osztály érdeke már megvan és hat. A társadalmi és egyéni érdek lényege egységükben, a közöttük levő összhangban van, éppen ezért a társadalmi és az egyéni érdek új tartalma határozza meg a kettő közötti viszonyt is, amikor is e viszony egysége és összhangja létrehozza azt az alapot, amely biztosítja a társadalmi érdek valóságos elsőlegességének, az egyéni érdekhez képest. Ezt nem lehet valamiféle altruisztikus elvnek az egyéni édekről való lemondásnak tekinteni, mert a társadalmi érdek nem az egyéntől idegen vele antagonistikusan szembenálló érdek, - mint az osztálytársadalmakban - hanem végső soron feltétele annak, hogy minden ember egyéni érdeke megvalósuljon. Ezért a társadalmi érdekek egyéni érdek fölé rendelése az egyetlen biztosíték arra, hogy az egyéni érdek társadalmi méretekben megvalósulhasson.

Az egyes emberek egyéni érdekeinek tulburjánzását a többi egyén rovására, a társadalom csak abban az esetben akadályozhatja meg, ha a társadalmi érdek elsőbségének elve és gyakorlata érvényesül. Ez azt jelenti, hogy a szocialista társadalom nem csak alárendeli magának az egyéni érdeket, hanem magát is alárendeli a valóságos egyéni érdekeknek abban az értelemben, hogy a társadalmi érdek nem fejez ki valami minden egyén életérdekétől idegen érdeket, hanem éppen azzal megegyezőt a társadalmilag valóban általános érdek szintjén. Ezt mutatja a szocializmus fő

elve : " egy mindenkiért, mindenki egyért. " ¹

A szocializmus viszonyai között objektíve megvan a lehetősége annak, hogy az egyéni érdek még egyesek esetében magánérdekké váljon. Mivel magyarázható ez ? A szocializmusban megvannak még az osztályok közötti különbségek. Ugyancsak megtalálható az osztályjellegű munkamegosztás maradványai. A szocialista társadalom felépítésének jelenlegi szakaszában a termelés adott fokán nem minden reális egyéni szükséglet elégíthető ki. Végül, de nem utolsósorban azért is, mert az emberek egyrészének tudatában az egyéni érdek még hosszú ideig magánérdekként jelentkezik, s bizonyos esetekben ez az egyén eszelekvésében is realizálódik. Eppen ezért a valóságos társadalmi és egyéni érdek összhangja alapján a társadalmi érdeknek az elsődlegessége az egyéni érdekhez képest a szocialista állam és a politika közvetítésével, a szocialista erkölcs egyre növekvő szerepe mellett érvényesül. A szocialista állam léte természetesen maga is jelzi, hogy még megvannak az elidegenedés bizonyos maradványai, azonban szükségessége nem az elidegenedés maradványainak egyik formájaként, hanem az elidegenedés teljes megszüntetésének eszközeként jelentkezik. Ennek pedig az az oka, hogy a szocialista állam olyan társadalmi érdekeket képvisel, amelyek egészen közel kerülnek az egyéni érdekhez.

A szocialista társadalomban optimális esetben is meg-

1. Az SZKP. XXII. kongresszusa. 814. old. Kossuth 1962

találjuk az árutermelő társadalomnak bizonyos jellegzetességeit. A fejlődés ismert tendenciáiból kiindulva már Marx hangsúlyozta, hogy a szocialista társadalom nem saját alapjából fejlődik ki, hanem a tőkés társadalomból éppenhogy keletkezik. Ebből a helyzetből adódik a társadalmi és egyéni érdek értelmezésének eltorzítása, a közöttük levő összhang felismerésének elmulasztása. Az emberek tudatában hamisan tükröződő szükséglet és érdek nyomán jön létre az irreális szükséglet és vélt érdek, amely végeredményben a társadalmi és egyéni érdek metafizikus magyarázatához vezet.

A szektás - dogmatikus gyakorlatnak nem az a hibája, hogy a társadalmi érdeknek az egyéni érdekekkel szembeni elsőbbségét hangoztatja, hanem az, hogy a társadalmi érdek megvalósítását az egyéni érdekek megvalósítása helyett metafizikus módon kiiktatja. Az altruizmus vádja azért illetheti ezt a gyakorlatot és elméletet, mert a valóságos társadalmi érdek helyett egy fetisizált, az egyéni érdekekkel szembenálló, ezek fölött levő képzelt társadalmi érdeket konstruál. Ily módon azután az áldozathozatal és önfeláldozás követelményéből, - amelyek különleges helyzetekben érvényesültek - alapelv lett az egyén, a társadalom számára. Amennyire hibás a társadalmi érdek prioritásának egyoldalú hangoztatása és ugyanakkor a társadalmi és egyéni érdek szükségszerű összhangjának elhanyagolása, épp oly hibás az összhang és egység olyan egyoldalú hangsúlyozása, amely tagadja a társadalmi érdek elsőlegességét.

Ezek után megfogalmazható a társadalmi érdek elsőbbségének bizonyítékai :

1. Ha az ember és a társadalom nem két önálló pólus, hanem egymást kölcsönösen feltételező oldalak, úgy az egyéni és közösségi érdek sem lehet egymástól teljesen idegen. Mindkettő társadalmi eredetű és tartalmú, a gyakorlatban mindkettő az egyének tevékenységén keresztül valósul meg.

2. Ha a társadalmat nem az egyéni szükséglet, hanem a munka tartja össze, ha a társadalom az egyes konkrét egyénhez képest elsőbbséges, így a közösségi érdeknek is elsőbbségesnek kell lenni az individuális érdekekkel szemben.

3. Ha a személyiség tartalma az élettevékenységnek egész módjából ered, gazdagsága társadalmi viszonyainak összességében rejlik, akkor az egyén érdektartalmát nemcsak az individuális igényei, hanem összes viszonyainak követelményei alakítják ki. Következésképpen a személyiség érdeke az egyéni és közösségi érdekviszonyból tevődik össze.

A helyes felismerés és alkalmazás után az utóbbi időben, amikor országunkban - a szektás-dogmatikus gyakorlat leküzdésének eredményeként is - növekedett a jólét, vagyis az egyén anyagi viszonyaira a szocializmus társadalmi érdekeinek megvalósulási folyamata közvetlenül pozitív hatással van, gyakran találkozunk olyan felfogással, amely szerint az egyéni jólét növekedésével természetesen vele jár bizonyos kispolgári - individualista magatartás. Mások

szerint a szocializmusnak az általános jólét megteremtésére irányuló alapvető tételéből az következik, hogy a szocializmussal összeegyeztethető a gyűjtés életcéljá emelése, a gyűjtés szenvedélye, s ez egyáltalán nem túlrős polgári - kispolgári mentalitást.

Mindkét gyakorlat eltér a marxizmus által képviselt felfogástól. Az egyéni jólét növelésének feladata akkor van összhangban a szocializmus elveivel, ha nem kerül el-
lentétbe a társadalmi gazdasági érdekekkel, ha a szocialista építés feladatainak megvalósítására ösztönöz. A szükségleten túli felhalmozás szenvedélye, következésképpen az élet öncéllá tétele, azonban azt jelzi, hogy az egyéni érdek már a magánérdek formáját ölti, hogy az egyéni érdek főlé kerül a társadalmi.

VII. Az érdek és öntudat, az érdek tudati tükröződése.

A szocialista forradalom folyamatában a marxizmus - leninizmus elméletét igazoló gyakorlat ismerete nélkül már a marxizmus klasszikusai rámutattak arra, hogy a szocialista társadalom felépítésében az öntudat és a lelkesedés a dolgozók részéről a várható eredményeknek csak egyik biztosítója. Az elmélet helyességét a szocializmust építő országok gyakorlatában a tények bizonyítják. Hazánkban az 1956-os ellenforradalmi események kiváltásának egyik lényeges oka az volt, hogy az ötvenes évek elején az öntudat és az anyagi érdekelttség szembeállítása központilag

irányított - bizonyos vonatkozásokban elrejtve jelentkező - politikai koncepcióként szerepelt, ami abban nyilvánult meg, hogy a szocializmus építésével együtt járó általános jólétet és annak növekedését belátható távolságon kívül helyezték. A történelem és a szocializmust építő országok gyakorlata bebizonyította, hogy a kezdeti időszakban amikor az eszmei érdekeltség felismerése az előző társadalomból hozott ideológia káros hatása következtében még nem általános, csak az élenjáró réteg tulajdonsága; az öntudat és a lelkesedés lanygulása miatt a szocializmus építésének folyamatában keletkezett rést éppen az anyagi érdekeltséggel kell kitölteni. Tévesnek bizonyult az a felfogás, hogy az egyén és a társadalom jólétének növekedése az öntudat rovására megy.

A marxizmus alapvető kérdése társadalmi vonatkozásban a lét és a tudat viszonya. Mivel az érdek társadalmi viszonyokból ered, ezért az egyéni és társadalmi érdek tudati tükröződése szintén alapvető kérdés, a tudat ebben az értelemben is a lét tudata. Az a törekvés, amely az egyén jólétének növelésére irányul úgy, hogy az egyén képességének teljes felhasználásával dolgozik, és munkája szerint részesedik az anyagi javakból, - a szocialista társadalmat erősíti akkor is, ha tudata az egyén érdekének felismerését tartalmazza, az egyén tudata csak az egyén létének tudata.

Annak elfogadása és pozitív értékelése, hogy az egyéni érdek felismerése és tudatosulása eredményes munka mel-

lott a társadalmat erősíti, egyenes irányt mutat azon az uton, amelyen az egyén eljut a társadalmi érdek felismerőségig. A tudatformálásra irányuló erőfeszítések, az agitációs és felvilágosító munka, az értelmi és érzelmi nevelés csak ezen az uton biztosíthatja a tömeghatást, az eszmei érdekeltség bizonyos fokára eljutott egyének számának állandó növekedését.

VIII. Az érdekeltség összefüggése a népgazdaság irányító rendszerének soron levő reformjával.

A gazdasági viszonyok, az egyéni és társadalmi érdek összefüggései, a morális tényezők kapcsolódása napjaink különösen aktuális kérdése, mivel napirendre került a népgazdaság irányító mechanizmusának reformja. Az intézkedési tervet abból a vitathatatlan tényből fogalmazódtak meg, hogy a népgazdaság irányító rendszerének megváltoztatását a szocializmus építésében minden területen eddig elért eredmények tették szükségessé. Nem pedig a termelésben jelentkező ellentmondások szükségszerű megszüntetésének kényszerként jelentkező teendőkről van szó, amelynek egyik igen fontos vonatkozása a társadalmi tudat területén az általános morális érték színvonalának csökkenése.

A várható eredményeket még nehéz lenne körvonalazni, de az bizonyos, hogy a kísérletek az anyagi ösztönzés hatékonyabb formáinak kialakítására irányulnak. A reformok céltudatosabban állítják a szocialista tervgazdálkodás

szolgálatába az áru és pénzviszonyokból adódó lehetőségeket.

A reform bevezetésével kapcsolatos állásfoglalások különbözőek. Az ellenzéknek kialakult egy morális tényezőt hangoztató csoportja, mondván : a haszonszerzés, a különböző érdekek szembeállítása, az árakkal való manipuláció nem lehet a szocializmus építésének módszere. Ellenkezésük lényege, hogy az áru és pénzviszonyok szélesebb körű felhasználása növeli a dolgok uralmát az ember felett, az egyéni és társadalmi érdek összhangjának eddigi fejlődésében törés áll be, majd az egyéni a társadalmi fölé kerekedik, növeli a különböző luxus cikkek beszerzésére törekvő kispolgárok számát. Amint érzékelhető az ellenzék a szocialista gazdasági alapon sok fáradozással megteremtett erkölcsi értékek várható csökkenése miatt aggodalmaskodik.

Világítsuk meg a kérdés objektív oldalát, annál is inkább, mert az irányító mechanizmus reformját mindenek előtt nem morális megfontolások indokolják. A Magyar Szocialista Munkáspárt IX. kongresszusa az elmúlt évek gazdasági eredményeit értékelve megállapította : " A Központi Bizottság a beszámolási időszakban átfogóan kritikailag elemezte gazdasági fejlődésünket. Ez a vizsgálat is megmutatta népgazdaságunk életerős alapjait, az elért nagyarányú fejlődést, ugyanakkor komoly fogyatékosságokat is feltárt. A gazdasági munka főbb fogyatékosságai abban foglalhatók össze, hogy az ország rendelkezésére álló erőforrások kihasználásának hatékonysága elmaradt a lehetőségektől. Gaz-

gazdasági növekedésünk üteme a korábbi évekhez képest lassub-
 bodott. A termelőeszközök kihasználása az ipari és mező-
 gazdasági üzemekben nem volt kielégítő. Fontos gazdasági
 ágazatok fejlődését gátolta, hogy a termelés növekedésé-
 vel nem tartott lépést a tárolás, a feldolgozás és a szál-
 litás. Ennek következtében komoly károk keletkeztek. Ez
 rámutatott tervező munkánk komoly fogyatékoságára. " ¹ Az
 értékelésből kitűnik, hogy a népgazdaság objektív szükség-
 letei : a szocialista tervgazdálkodás hatékonysága, a ter-
 melő kapacitás jelentős növelése, az életszínvonal emelő-
 se, a fejlett tőkésországokkal való eredményes verseny ru-
 galmasabb, hajlékonyabb, dinamikusabb gazdasági mechaniz-
 must feltételez.

A téma szempontjából feltétlenül figyelmet igényel a
 kollíziók lehetősége. Kétségtelen, hogy a nagántulajdon
 hosszú évezredek történelme során az individualisztikus
 szemléletmód beidegződése szinte az ember második természeté-
 te lett. Ez a pszichózis a tulajdonosi osztályoknál erőtel-
 jesebb, hatása azonban a kiszármányolt osztályoknál sem le-
 becslendő. A szocialista tulajdonviszonyok érzékelhető je-
 lentős történelmi változásokat okoztak. Azok a korosztá-
 lyok, amelyek átölték a fel szabadulás élményét, személye-
 sen ismerték a tőkést, és a tőkés vezetés minden jellemző-
 jét, jobban érzékelik a tulajdonviszonyok megváltozott jel-
 legét. Husz év alatt azonban a társadalom jelentős átróteg-

1. MSZMP. IX. kongresszusa 36 old. Kossuth 1966.

zódésen ment keresztül. Új rétegek, korosztályok áramlottak a termelésbe. Ha ezek történelmi élményanyaggal, ennek következtében érzelmi tartalommal nem is rendelkeznek, a szocialista tulajdonviszonyok körülményei között az egyén és a közösség érdekében végzett munkájuk során, az újabb és újabb tapasztalatok hatására megszilárdult, tudatosult, szocialista társadalmi tulajdonosi mivoltuk érzése. A változás az előbbiek és az utóbbiak esetében egyaránt a tudatosság ilyen vagy olyan fokán mindenképpen nyomot hagyott.

Az anyagi érték csak a javak általános bősége esetén lesz az ember számára másodlagos. A gazdasági irányítás reformjának fő célkitűzése a társadalom állandóan növekvő anyagi szükségleteinek kielégítése, az anyagi értékek és javak termelése útján. Ha az egyén azt látja, hogy a bevezetett intézkedések nyomán növekszik a megtermelt javak mennyisége, az életszínvonal, akkor nem kelnek életre korábbi előítéletei, hanem az egyéni és társadalmi érdek alapvető egységének, a szocialista tulajdon össznépi jellegének tudata erősödik meg benne.

A kérdést természetesen véglegesen csak a gyakorlat döntheti el. A kollíziók lehetősége e vonatkozásban valóban erőteljesebb. Az üzemek nagyobb lehetőségei keresztelhetik a fogyasztók érdekeit, az össztársadalmi érdeket. Rendkívül fontos feladat lesz azoknak a gazdasági ösztönzőknek a kialakítása, amelyek az egyén érdeke, az üzem munkája és fejlődése, a társadalom érdeke közötti kapcsot

latok esetleges lazulásának tendenciáit ellensúlyozzák. Mindenek előtt figyelemmel kell lenni a következőkre :

1. A foganatosított intézkedések csak akkor lesznek eredményesek, ha a dolgozó kollektívák /vállalatok/ az eddiginél közvetlenebbül és nagyobb mértékben élvezhetik a tervszerű és jó gazdálkodás előnyét, ellenkező esetben a hátrányos következmények serkentő hatása érvényesüljön.

2. A dolgozók egyéni érdekelttsége jelentős befolyást kell hogy gyakoroljon a termelés fejlődésére. A kollektíva és az egyén érdekének összhangja a személyi jövedelem növekedését eredményezze.

3. A népgazdaság jelenlegi helyzetében a fejlődés nagy tartalékát képezi a dolgozók munkaerejének, munkaképességének jobb hasznosítása, aminek egyik feltétele, hogy lényegesen jobb munkával lényegesen több jövedelemhez lehessen hozzájutni.

IX. Az anyagi érdekelttség közvetítő szerepe a társadalmi és egyéni érdek között.

Az érdekelttségnek mint általános fogalomnak számos vonatkozásától eltekintve, egy adott időszak feladatainak meghatározásánál, az anyagi és eszmei érdekelttség mindig döntő tényező. Napjainkban a szocializmus építésében az anyagi érdekelttség - amint azt az előzőekben felvázoltak is mutatják - előérbe került, a társadalmi és egyéni érdek közötti közvetítő szerepe sem most, sem a jövőben nem

vitatható.

Amint az anyagi tevékenységben az egyén és a társadalom dialektikus egységet képez, ugyanígy dialektikus egységet képeznek az egyén és a társadalom érdekei is. Anyagi érdekeken azokat a cselekvés indító okaivá tett objektive szükséges követelményeket és szükségleteket értjük, amelyek az egyén és a társadalom gazdasági vonatkozásai-
ból és termelő tevékenységéből adódnak és a cselekvés irányát meghatározzák.

A szocialista tervgazdaság állandó fejlődésben van. Célja az emberek életének szisztematikus javítása, az egész népgazdaság társadalmi munkájának optimális felhasználása és a termelés szakadatlan növelése mértékében. A dolgozók erőteljesen részt vesznek a gazdaság tervezésében és vezetésében, a társadalmi és egyéni érdekek a szocializmusban elvileg megadott összhangjának az alapján.

Az, hogy az anyagi érdekelttség közvetít a társadalmi és egyéni érdek között, létrehozza reális összhangjukat, ezzel hatékonyvá teszi a társadalmi törvényeket. Kimagasló szerepe azonban a szocialista társadalom összrendszérében csak akkor vezet eredményre, ha a szocialista állam figyelembe veszi és elvként alkalmazza.

A gazdasági emelők zárt rendszere a népgazdaság tervezése és vezetése új gazdasági rendszerének a magja, nélkülül elrejtve marad a társadalmi és egyéni érdekek egyezése és nem válik a szocialista fejlődés fő hajtóerejévé. A gazdasági emelők hatékony alkalmazása teszi lehetővé az

egyes ember anyagi tevékenységében - a szocialista társadalom anyagi életfolyamatának törvényszerűségein túlmenően is - az érdekelttség kifejeződését, hogy a termelőerőket és az ezeknek megfelelő szociális formákat tovább fejlessze. Az egyes ember annyira tudatosan realizálja ezeket a törvényszerűségeket amennyire betekintése van az objektív törvényszerűségek hatásának folyamatába, akár empirikus, akár tudományos alapon.

A természeti a társadalmi törvények feletti uralmat az az érdekelttség biztosítja, amely a munkavégzésével adott a társadalom, illetve az egyes ember számára.

A gazdasági érdekelttség közvetítése az egyéni és társadalmi érdek között, egyuttal biztosítja az egyes ember, a különböző kollektívák, osztályok és rétegek érdekeinek egységét, amely az objektív gazdasági törvények hatásának felismerésében és a termelési tevékenység növelésében egységesen ható társadalmi hajtóerőt jelent. Az anyagi érdekelttség ezen lényeges összefüggéseiből kiindulva fogalmazódtak meg azok a tervezett intézkedések, amelyek a szocialista gazdaság irányító rendszerének reformját fejezik ki. Az a körülmény, hogy a szocialista társadalom állandóan a mozgás és fejlődés állapotában van, magával hozza az egyéni és társadalmi érdek összhangjában esetleg bekövetkezőt lazulások helyreállításának szükségességét. A cselekvés indítékai az egyén és a társadalom érdekében nyilvánulnak meg, annak irányát a szocialista társadalom fejlődési állapotától függő egyéni és társadalmi követelmő-

nyek, a szükségletek határozzák meg. A szükségletek minél teljesebb kielégítése érdekében az anyagi érdekelttség közvetítő szerepét a társadalmi és egyéni érdek között a szocializmus viszonyaiban fokozottabban fel kell használni.

A szocializmus alapjai lerakásának korszakában az anyagi érdekelttség e korszaknak megfelelően hat. A szocialista állam politikája, a szocialista társadalom érdekeinek alárendeli azokat a külön érdekeket, amelyek az egyszerű árutermelésből és a magánkapitalizmus maradványaiból adódnak. A társadalmi tulajdon megléte, a gazdaság szocialista szektorának hatékony volta tehát kizárja az anyagi érdekelttség eltorzulásának lehetőségeit, továbbá gátat vet a kizsákmányolás tendenciáinak érvényesülése elé.

A szocializmus történelmi feltételei között a szocialista társadalom mozgásának és fejlődésének törvényszerűségei csak akkor válnak hatékonná, ha a társadalom és az egyén tudatában van e törvényszerűségnek, ha felismeri a társadalom érdekeit, cselekedeteiben attól irányítatja magát. A társadalom érdekeit úgy kell kormányozni, hogy ezek az érdekek a társadalmi történés egységes hajtóerői legyenek. Ezt a feladatot töltik be a gazdasági emelők, melyeknek segítségével az egyéni érdekek összeolvadnak a közösségekkel, továbbá az osztályérdekekkel és ezáltal a társadalmi érdekekkel. Valamennyi egyén cselekvését a társadalmi törvények optimális hatására irányítják. A szocialista állam tudatosan alkalmazott gazdasági emelők rendszerének az értelme az, hogy létrehozza a cselekvés egységét,

elérje az egyéni és társadalmi tevékenység maximális hatásfokát. Így hat az anyagi érdekelttség közvetítőleg a termelésben az objektív gazdasági törvények és a tudatos tevékenység között.

X. Az erkölcs idealista és marxista értelmezése.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni napjainkban az anyagi és erkölcsi ösztönzés, az anyagi és eszmei érdekelttség összefüggését. A munka erkölcsi megbecsülése, az odaadó és szorgalmas munka értékelése, az olyan közvélemény kialakítása, amely ezekben a társadalom eszmei mozgató tényezőjét ismeri fel, - jótékony hatással lesz az erkölcsi tényezők kialakulására.

Az erkölcs törvényei, az erkölcs követelmény rendszereinek kérdései régóta az etikai viták középpontjában állanak, különösen az SZKP XXII. kongresszusát követő időszakban. A kongresszus által elfogadott új program, az erkölcs osztályjellege mellett, általános emberi normák létezését is hangsúlyozza, amelyek a kommunizmus építőinek erkölcsében tovább élnek megőrződnek: "A kommunisták elvetik a kizsákmányoló osztály erkölcsét. A régi világ torz önző nézeteivel és erkölcsével a kommunista erkölcsöt, a legigazságosabb és legnemesebb erkölcsöt állítják szembe, amely az egész dolgozó emberiség érdekeit és eszményeit fejezi ki. Az erkölcsiség és igazságosság egyszerű szabályait, amelyek a kizsákmányolók uralmának korszakában

eltorzultak, és amelyeket szőgyentelenül lábbal tiportak, a kommunizmus mind az egyes egyének, mind a népek közötti kapcsolatok sérthetetlen életelveivé teszi. A kommunista erkölcs magában foglalja a főbb általános emberi erkölcsi szabályokat, amelyeket a néptömegek évezredek alatt a társadalmi elnyomással és az erkölcsi fogyatékosságokkal vívott harcban kialakítottak. ¹

Amint már annyiszor - amikor a fejlődés az újabb felismerés bizonyos kérdésekben a változásoknak megfelelő megfogalmazást igényel - a kongresszus e téziseinek is több oldalról voltak és vannak bírálói. Egyesek úgy vélik, hogy a kommunista erkölcs, mint az emberekkel szemben támasztott általános követelmény hangoztatása azonos az erkölcs örök voltának elismerésével. Mászóval az erkölcs túl koron és osztályokon változatlan és általános érvényű. Az az állásfoglalás mások részéről, hogy az erkölcs osztályjellege nem egyeztethető össze az általános emberi erkölcsi szabályok elismerésével, azon túl, hogy metafizikus nézet az etika területén, - még dogmatikus is.

Az erkölcs az általános társadalmi mozgás része ezért fejlődését a mozgásra alapvetően jellemző folytonosság és megszakitottság dialektikus egységében kell vizsgálni.

A marxista etikai koncepcióval szemben az évezázado-
kon át uralkodó tradicionális idealista erkölcs meghatá-

1. Az SZKP. XXII. kongresszusa. 814 old. Kossuth 1962

rozás, és a mindenkori erkölcsi valóság felismerése - bizonyos mértékben egymással szemben állva - az elfogadott világnézet még napjainkban is.

Az erkölcs hagyományos idealista meghatározása az erkölcs normatív jellegét hangsúlyozza. Ezen irányzat képviselői a valóság szabályozásának eszközeként jellemzik az erkölcsöt : viselkedési minta, magatartást szabályzó és meghatározó parancs, ami nem konkrét valóság, hanem eszmény az adott társadalomban. E hagyományos állásponttól eltérő a mindenkori tiszta realitás elfogadása. A pozitivisták szerint az erkölcs szférája nem illuziókból és ábrándokból szőtt elvont eszményvilág, hanem a társadalom a maga rideg valóságában.

A marxista etika metafizikusnak minősíti ezeket az irányzatokat. Egyoldalúságuk és merevségük eltakarja a lényegot : azt, hogy az erkölcs társadalmi jelenség, ezért az erkölcs lényegének megragadása csak a társadalom fogalmának tudományos, materialista értelmezésén alapulhat. A marxista filozófia éppen azzal tette lehetővé az erkölcs alapvető kérdéseinek a megoldását, hogy felfedte és megfogalmazta a társadalom legfontosabb mozgástörvényeit, feltérképezte a társadalom szerkezetét, ennek alapján megadta a társadalom tudományos meghatározását.

A metafizikus, egyoldalú, merev etikák az erkölcsi normát és a valóságot, mint egymástól elkülönült társadalmi ténytet jellemzik. A marxista koncepció a társadalmi viszonyok materialista elméletéből kiindulva feloldja a

kettő ellentétét olyformában, hogy megőrzi az erkölcs normatív jellegét, az erkölcs szabályozó szerepének hangsúlyozásával, de az erkölcsi normát a valóságból származtatja, az erkölcsi követelményekben a társadalmi együttélés sajátos szükségleteinek kifejeződését látja.

A történelmi materializmus alkalmazásának módszere tehát egyetlen lehetőség arra, hogy az erkölcs fejlődésének sajátos dialektikáját feltárjuk. E módszer alkalmazásával vált lehetővé a polgári társadalom erkölcsének tartalmi megismerése : az, hogy a polgári erkölcs egész követelményrendszere a tőkés társadalom valóságából következik, benne a tőkés magántulajdonon alapuló társadalom alapvető szerkezeti sajátosságai tükröződnek. Nemkülönben a kommunista erkölcs is a valóságból fakad, a társadalmi tulajdon és a kollektivitás, mint a szocialista társadalom strukturális sajátosságait fejezi ki.

Elegendő-e az erkölcsi norma és a társadalmi valóság szerves kapcsolatát és eleven kölcsönhatását felismerni, vagy van a kérdésnek másik vonatkozása is ? A marxista etika e felismerésről tovább jutott aszal, hogy az erkölcsi szabályok megvalósulásának útját is követi. Az erkölcsi elvek ugyanis csak akkor válnak hatékonnyá, amikor az emberek közötti reális kapcsolatokban öltenek testet, amikor megvalósulnak, az ember történelmi gyakorlatának részeivé válnak. Annak az erkölcsi normának, amely meg van fosztva a valóságban az érvényesüléstől, nem lehet eleven hatóereje.

A norma és a valóság kapcsolata tehát bonyolult, két-irányú mozgásban realizálódik, amelynek egyik vonalát sem lehet önkényesen kizárólagossá tenni. A társadalmi viszonyok által meghatározott érdekek, erkölcsi elvek és szabályok formájában tükröződnek, hogy ily módon az emberi cselekvés motivumaivá váljanak, a gyakorlati viszonyokban, az emberek közötti valóságos kapcsolatokban realizálódjanak. A mozgás másik iránya az emberi kapcsolatokban testet öltő valóságos erkölcsi viszonyoktól vezet vissza az erkölcsi normákhoz. Ez a folyamat az erkölcsi normák szüntelen korrelációjának a folyamata.

Az erkölcs eddigi jellemzése kevés bizonyítékát adja a folytonosság és megszakítottság vitathatatlan tényének. E kérdés tisztázásánál az erkölcsöt mint tudatot és annak szerkezetét is elemezni kell. A felszínes gyakorlati megismerés szerint az egyént, vagy közösséget morális vonatkozásban érintett esemény hatása nyomán úgy tűnik, hogy az erkölcs mindenek előtt pontokba foglalható szabályok, tilalmak, jogok és kötelességek összefoglalása. A szabály valóban az erkölcsi norma egyik történelmileg kialakult formája. Az erkölcs mint tudatforma azonban sokkal átfogóbb és szélesebb fogalom. Ebből az következik, hogy az erkölcsi követelmények nem csak a szabályokon keresztül realizálódnak. Az erkölcs mint tudatforma magában foglalja az erkölcsi ideált, az etikai kategóriákat, az erkölcsi alapelvet, a különböző megszokásokat és hagyományokat, valamint az erkölcsi tulajdonságokat, mint jelleg-

zetes tudati képződményeket. Az erkölcs ezen összetevő elemeinek közvetlenül nincs szabályjellegük. Nem fogalmaznak meg tilalmakat, nincs előírás jellegük, mégis a társadalmi együttélés gyakorlatában rendelkező szerepet töltenek be, értékmérők a cselekedet egyéni és társadalmi megítélésében. Amint érzékelhető az erkölcsi tudatnak meghatározott szerkezete van, amely nem egyszerűen előírások és szabályok összege, de a különböző erkölcsi tudatelemek közös jellemzője, hogy általánosított formában tükrözik a folyamatos társadalmi együttélés szükségleteit.

Hosszu időn keresztül, évszázadokon át az etikai abszolútizmus irányzata volt uralkodó a polgári etikában. A XX. század derekán megváltozott a kép. Előtérbe nyomultak és sok országban uralkodóvá váltak a relativista áramlatok, így Amerikában a pragmatizmus, Angliában a neopozitívizmus, Franciaországban és általában Európában az egzisztencializmus. A változás összefügg a polgári társadalom fejlődésének alapvető folyamataival, a kapitalizmus egyre növekvő erkölcsi válságával. Ha az etikai relativizmus lényege az lenne, hogy az erkölcs körülményektől és feltételektől függően változik, akkor egyet érthetnénk vele. Azonban a viszonylagosságnak egy sajátos értelmezését adja. A relativista áramlatokra az a jellemző, hogy teljesen az egyénre, ennek érzelmeire, ösztönére, hangulatára redukálják az erkölcs területét, a társadalmiság határozott tagadásával. Tagad minden objektív, tehát az egyén létén túlmutató általános érdeket kifejező értéket. Sartre, az

atetista egzisztencializmus e kétségtelenül legjelentősebb egyénisége például így ír : " . . .nem létezik a priori jó, minthogy elgondolására nincsen végtelen és tökéletes tudat, nincsen sehol megírva, hogy a jó létezik, hogy becsületesnek kell lenni, hogy nem kell hazudni, mivel olyan sikon mozgunk, ahol nincs semmi csupán emberek . . .az értékek fényes birodalmában nincs számunkra sem mentség, sem igazolás. Egyedül vagyunk, könyörtelenül. " ¹ Ez a megállapítás éppen azokat az általános értékeket homályosítja el, amelyek tulajdonképpen az erkölcs létezését indokolják és egyben szükségessé teszik.

Az általános erkölcsben, mint társadalmi jelenségben, a folytonosság és a szakaszosság bonyolult dialektikáját sem az etikai abszolútizmus, sem az etikai relativizmus nem volt képes megragadni. A marxista etika az erkölcs fejlődésének törvényszerűségeit, az erkölcs társadalmi meghatározottságából vezeti le. Mivel az erkölcs társadalmi tudatforma, az erkölcsi viszonyok a társadalmi viszonyok és mindenek előtt a termelési és tulajdonviszonyok tükröződései, a felépítmény elemei, ebből világosan következik, hogy az erkölcs fejlődése csak a társadalom fejlődéséből vezethető le.

A társadalomban a termelőerők fejlődésének eredményeképpen mélyreható strukturális változások mennek végbe, amelyek a fejlődés szakaszosságát eredményezik. A társadal-

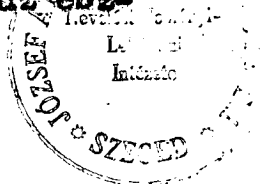
1. Társadalmi Szemle. 1963. évi 10. szám 40 old.

mi forradalmak átalakítják a társadalom egész szerkezetét : átalakulnak a társadalmi viszonyok, elhalnak vagy megsemmisülnek a régi osztályok, új osztályok jönnek létre. A változások eredményeképpen felborul az érdekek előző rendszere, új érdekek, új szükségletek nyomlnak előtérbe. Átalakulnak a társadalom intézményei, az eszmék világában is mélyreható változások történnek. Hazánkban ilyen méretű változásoknak vagyunk napjainkban társi és cselekvő részesek.

XI. Napjaink erkölcsének néhány jellemzője.

A szocialista társadalomban az erkölcs fejlődésének minőségileg új feltételei jönnek létre, a társadalmi viszonyok meghatározó szerepe a szocializmusban is érvényesül. Az előző társadalmakban végbement változásokon túlmenően megszűnőben van az erkölcs osztályjellege, ennek megfelelően a társadalmat megosztó, azt visszatükröző erkölcsi ellentmondások. A szocialista társadalom gyakorlatában alapozódik meg, napjaink valóságában realizálódnak azok a tendenciák, amelyek egy egyetemes emberi erkölcs irányába mutatnak. Napjainkban tehát egyetemes emberi erkölcseről csak mint eszményről, célkitűzésről beszélhetünk.

E cél előrése érdekében rendkívül fontos szerepe van az eszközök differenciált alkalmazásának. Társadalmunkban néhány évvel ezelőtt tapasztalt erkölcsi illúziók az esz-

közök alkalmazásának megváltoztatásához vezettek. Miért volt erre szükség ?

A társadalmi valóság és az erkölcsi követelményrendszer dialektikus kapcsolatát több összefüggésben szubjektív hatások érték : olyan erkölcsi normákat követeltek az egyéntől, a társadalomtól, amelyek még nem voltak időszerek, tartalmukban nem tükrözték a valóság objektív követeléseit, a társadalom és az egyén erkölcsi színvonalának értékelése nyomán kialakított kép nem a valóságot tükrözte, mert az illuzórikus normákat valóságként általánosan elfogadottnak és a társadalomban ténylegesen meglévőnek tekintették.

Az a körülmény, hogy a követelmény kényszerű indoklatlan alkalmazása megszűnt nem eredményezheti az ellenkező torzulások kialakulását. A cél és az eszköz viszonylatában ma gyakran az eszköz abszolút szerepet kap, a cél elhomályosul, az eszköz és a cél kapcsolatának lazulása az eszményt eltakarja a társadalom és az egyén szeme elől. Nem szorulhat háttérbe a reális távlatból eredő követelményrendszer kialakítása és felvázolása sem, ha azok a valóságban meglévő előremutató magatartási értékeket fejeznek ki. Ennek hiánya éppen úgy káros, mint a követelmény felállításának a valóság tanulmányozása és ismerete nélkül. A kommunisták valóságos gyakorlati élenjáró erkölcsé nem eszmény, amely a jövőben valósul meg, s nem is csak a jövőt mutatja, hanem a jövőhöz vezető jelent is képviseli. És az erkölcs nem más, mint a jövőhöz vezető igényeknek

megfelelő konkrét mai erkölcs, amely a feltételek és feladatok változásával maga is változásokon megy át.

A szocialista erkölcs elméleti strukturájának kialakításánál elsősorban a közeli és távolabbi cél és ideál részletes felvázolására kell tekintettel lenni. Ezt követi a célhoz vezető eszközök, módszerek és tulajdonságok bemutatása, amelyek minden időben a konkrét valóságból erednek és változás esetén a kialakult új körülményekhez rugalmasan alkalmazkodnak. Ha ezeket az eszközöket, módszereket és tulajdonságokat nem ideális tipusként, hanem a valóság követelményeként tárjuk fel, úgy megfosztódnak az ideális leplüktől frázismentessé, ezáltal érthetővé és megvalósíthatóvá válnak. Felvázolásuknál és bemutatásuknál messzemenően törekedni kell arra, hogy kifejeződjene bennük a szocialista erkölcs más osztályerkölcsi strukturától megkülönböztető lényegük és látható legyen, hogy ezt a lényegüket koronként más és más tartalommal, feladatokkal kell megtölteni. Az egyén és a társadalom erkölcsi színvonalának növelése, közös cél a szocialista társadalom felépítése érdekében napjainkban a következő tulajdonságok általános elterjedése szükséges :

1. A társadalmi perspektívához való hűség és ebből eredő optimizmus.

2. Az alkotás, az aktivitás és a haladás elfogadásának követelménye, amely az új létrehozásában s a régivel való szembenállásban nyilvánul meg. A szembenállás tárgya jelen körülményeink között nemcsak a meglévő maradi-

ság, hanem a kialakult helyzetek pesszimiztikus megítélése is.

3. A sokoldalúság követelménye, amely az ember lényegi tulajdonságait : munkaszükségleti, közéleti, érzelmi és értelmi gazdaságot foglalja magába, amely több, mint amit az egyszerű munka és műveltség ágaiban való jártasság jelent.

4. Az ember szereplő és szerző, eszköz és öncélú művoltának egységes elismerése, melyet mindent az emberért, mindent az ember javára, odaadás a közösség a társadalom ügyéért követelmény útján lehet megvalósítani.

5. Jelen körülményeink sajátosságát kifejező elv elfogadása és alkalmazása, mely szerint a politika elsődleges minden más érdekhez képest.

6. Az egész szocialista erkölcsöt átható sajátosság : a tudatosság, mely a közvetett távolabbi érdekek felismerésén és elfogadásán alapszik, és olyan magatartáshoz vezet, amikor az egyén a közösségi érdeket saját egyéniségének érdekévé teszi.

A tudatosság hangsúlyozása legfontosabb kérdése a marxista etikának. A tudatosság nélkül sem a szocialista társadalom előrehaladása, sem a múlttal való végleges leszámolás nem lenne megvalósítható. Az előző társadalmi formához való visszatérés akkor már lehetetlenné válik, amikor a szocialista tudat a társadalomban általánosan elterjedt. Ez egyuttal azt is kifejezi, hogy a folytonosan változó és fejlődő objektív társadalmi létkörülmé-

nyek és ezek törvényszerűségeinek tudatos felismerése, ebből fakadóan a megfontolt cselekedet alapvető kritériuma a szocialista személyiség kialakulásának.

XII. A szocialista személyiség kialakulásának feltételei

A marxizmus fő vonásaiban már tisztázta a személyiség lényegét. Azok az egyoldalú álláspontok, amelyek a személyiség lényegét az ember pszichikus diszpozícióira, ösztönökre, öröklött hajlamaira és készségeire vezetik vissza, illetve alapozzák, éppúgy nem nyújtanak teljes képet a személyiség lényegéről, mint az az állásfoglalás, miszerint a személyiség azonos az egyén önmagát teremtő ökölcsei világával. Az ember a természeti és biológiai, valamint a társadalmi vonások egysége, de a meghatározó szerep ezen belül a társadalmi területet illeti meg. Ezért a személyiség mindenek előtt a társadalmi viszonyok összessége, koncentrált kifejeződése, e viszonyoknak mintegy metszéspontja. Minthogy a társadalom állandóan változik, érthető, hogy a személyiség lényegi vonásai is változásokon mennek keresztül, vagyis történetiek.

A személyiség nemcsak passzív terméke a társadalomnak, hanem alkotója is : ösztönösen, vagy tudatosan, de tevékenységgel maga formálja társadalmi körülményeit. Ebből következik, hogy a személyiségnek mindig társadalmi tartalma van. Ez a társadalmi tartalom természetesen nem valami

elvont általánosság. A konkrét személyiség mindig egyéniség is, az általános, a különös és az egyéni viszonyok egysége. Ez abból adódik, hogy a társadalom objektív viszonyai nem mechanikusan válnak a személyiség lényegévé, hanem az egyén tevékenysége során szubjektív formát öltenek és a személyiségben sajátos egésze alakulnak. A személyiség struktúrája magában foglalja az egyénnek a társadalmi viszonyok által meghatározott individuális létét, amelynek megnyilvánulási formái : a szükségletek, érdekek és tevékenység. A világnézet, politika, tudományos, szakmai esztétikai ismeretek, erkölcsi tudat, pszichikus tulajdonságok viszont a személyiség struktúrájának egyéni tudatát képezik. A lét és a tudat elemei bonyolult módon áthatják egymást. Azonban az elméleti elemzés során mindez mégis bizonyos fókig szétválasztható s az ember meghatározott szempontok szerint tehető vizsgálat tárgyává.

A személyiség erkölcsi minőségének problémáját még marxista szerzők is gyakran egyoldalúan értelmezik. Némelyek az egyén által elsajátított erkölcsi követelményrendszert, mások bizonyos erkölcsi értékekben való hitet jelölik meg, nevezik ki egyedüli tényezőnek. Eltekintenek a kérdés további elemzésétől. A probléma részletesebb kifejtése nélkül viszont nem lehet eljutni a marxizmus helyes álláspontjához.

Igaz, hogy a társadalomban, vagy összetevőikben, osztályokban, kollektívákban objektíve érvényesülő erkölcsi követelményrendszer tartalmát az elemzés során fel kell

tárni ahhoz, hogy a személyiség erkölcsi minőségének jellemzését elvégezhessek. Hiszen az erkölcsi elvek, fogalmak, normák valamilyen szinten tükröződnek az egyén tudatában. Az objektív társadalmi követelmények azonban azért, hogy bekerüljenek az egyéni tudatba, nem válnak a személyiség sajátjává. Ez csak elsajátított társadalmi tudatforma, s ha más hatások nem érnék, vagy nem befolyásolnák a társadalmat, vagy összetevőit, a személyiség egyedüli erkölcsi jellemzői csak az elsajátított társadalmi tudatformák lennének. Ugyanakkor sajátos, személyi színeződésű tükröződés, mert a társadalom erkölcsi elveinek, normáinak, fogalmainak, szokásainak az egyén tudatába való bejutása, nem passzív tükröződés.

A személyiség erkölcsi tudatának objektív tartalmát azok az erkölcsi elvek, fogalmak, normák alkotják, amelyek a társadalomban uralkodóak. Azonban ezek az objektív tartalmi tudatformák csak olyan mértékben válnak a személyiség részévé, amilyen mértékben összefonódnak az egyén szubjektív tulajdonságaival, pszichikus strukturájával. Ezen túlmenően az egyénre gyakorolt hatásaikban eselkedéseinek, magatartásának belső motívumaiként jelentkeznek. Nem vezethet pontos eredményre az az elemzés, amely személyiség erkölcsi tudatát, az egyénnek a környezetéből szerzett tapasztalataira, a társadalmi követelmények gondolati elsajátítására, lényegében a megismerés folyamatára korlátozza. A személyiség erkölcsi tudata nemcsak megismerés, a társadalmi követelmények gondolati elsajátítá-

sa, hanem érzelmi - akaratí azonosulás is, és e két mozzanat egysége, összefonódása a legfontosabb jellemzője.

A személyiség erkölcsi minőségének a társadalmi követelményrendszerrel való érzelmi - akaratí azonosuláson túlmenően lényeges alkotó része a tevékenység.

Az egyéni erkölcsi tudatot az adott társadalom erkölcsi követelményrendszere, a társadalmi erkölcsi tudat határozza meg. Ehhez azonban hozzá kell tenni azt, hogy egyrészt : a társadalmi erkölcsi tudat maga is a társadalom anyagi viszonyainak tükröződése, amely még összefonódik a társadalmi tudat egyéb formáival, politika, jog, vallás stb. másrészt, az egyén tudata nemcsak a társadalmi tudat közvetítésével, hanem közvetlenül is tükrözi a társadalmi létet, amelynek az egyén maga is részese az egyéni létfeltételei révén. Az egyén élete során gyakorlati viszonyba kerül embertársaival, a szűkebb és tágabb közösségekkel, s erkölcsi személyisége végső soron e gyakorlati viszonyok folyamatában alakul ki és fejlődik. A személyiség erkölcsi tudata az egyén társadalmi tevékenysége folyamán alakul ki és hat vissza a környezetére.

A személyiség erkölcsi tudatának fejlettségi szintje különböző lehet. Van azonban két mozzanat melynek segítségével megítélhetjük a fejlettség fokát. Az egyik mozzanat az objektív követelményrendszer társadalmi szerepe, amelyet az egyén elsajátított, a másik az elsajátítás mértéke. Minden erkölcsi rendszer meghatározott viszonyban van a társadalmi haladással ennek irányában, vagy ez ellen hat,

attól függően, hogy hordozója haladó vagy reakciós osztály-e kifejezi-e a társadalmi haladás szükségleteit, vagy nem. Egyébként történelmileg ez szükséges kritériuma valamely erkölcsi rendszer megítélésének, de az egyén erkölcsi színvonala jellemzéséhez még kevés. Itt azt is figyelembe kell venni, hogy az ember mennyiben ismeri fel önmagát, mint az adott erkölcs hordozóját, mennyiben tudatosodik benne saját helyzete és a közösséghez való erkölcsi viszonya. E felismerés után mennyire mélyen és következetesen hagyja jóvá, vagy utasítja el, értékeli erkölcsileg az elfogadott erkölcsi rendszer talajáról embertársai és főképpen a maga cselekedeteit.

Az említett összefüggések figyelembevételével kialakított értékelés két féle lehet. Megvalósulhat az tudatosan, az öntudat fokán amikor az adott cselekvési módok és hozzájuk kapcsolódó erkölcsi követelmények társadalmi és egyéni szükségzerűségének, valamint saját helyzetének, önmaga tudatos mélyebb felismerésén alapul. Ha az egyén az összefüggések mélyebb megértése nélkül, társadalmi környezete által képviselt hagyományokra támaszkodik, és e hagyományok erkölcsi ítéleteiben mélyen gyökereznek, magatartásában a szokások elsajátításából eredő normákat érvényesít, önmaga és a társadalom erkölcsi színvonalának értékelése csak az ösztönösséget mutathatja, az egyén és a társadalom az ösztönösség színvonalán áll.

Az egyéni mélyebb felismerés, az erkölcsi tudat egyben öntudat, önfelismerés, önértékelés is, amelynek segít-

ségével az ember önmagát, saját erkölcsi magatartását, erkölcsi arculatát formálja. A társadalmi valóság követelményeinek tükröződésében önmagát felismert egyén dialektikus és kölcsönhatásos mozgásban alakítja és módosítja cselekedeteit. Ez a módosítás két irányu lehet, egyrészt fejleszti magában a pozitív vonásokat, másrészt megszabadul a negatív tulajdonságoktól. A szocialista erkölcsi tudat, fejlesztésének a szocialista embertípus kialakításának napjainkban rendkívül fontos szerepe van. A nevelés és önnövelés tehát szorosan összekapcsolódik, e kettő egysége és egyirányu hatása útján érhető el, hogy a szocialista erkölcs az egyén belső meggyőződésévé, személyiségének elválaszthatatlan elemévé váljon. A személyiség erkölcsi tudata jellemzése szempontjából lényegesek a meggyőződés, kötelesség, lelkiismeret és felelősség etikai kategóriák.

A meggyőződés motivuma az intenzív cselekvésnek, amelynek lényege abban áll, hogy a szocialista társadalom érdekeit kifejező erkölcsi követelményrendszernek az egyénre gyakorolt külső hatására nem kényszerből, hanem belső indítékból cselekszik. A külső hatás és a belső indítók kapcsolódása után, az értelmi elfogadás mellett érzelmileg is azonosul ezekkel a követelményekkel. Ha ez a meggyőződés megvan, akkor mondhatjuk azt, megtörtént az adott erkölcsi követelménynek a személyiség szerkezeti alkotórészévé válása. Az erkölcsi meggyőződésnek lényeges funkciója tehát, hogy egyik indítóka a cselekvésnek, mert ha már a társadalmi követelmények meggyőződéssé váltak, a

külső feltételek újabb állandó ismétlődése nem szükséges a személyiség tetteinek helyes kialakításához.

A kötelességérzet az egyénnek olyan készsége, amely engedelmességet, nem tulzás azt állítani, alárendeltséget fejez ki a társadalom erkölcsi formában megjelenő követelményeinek. Osztálytársadalmakban - mivel ott antagonisztikus ellentmondás van az egyéni és társadalmi között - a kötelesség és meggyőződés konfliktusa törvényszerű. Azonban hiba volna általában szemben állítani a kötelességet a meggyőződéssel, azzal a jelszóval, hogy csak meggyőződésből fakadhat az igazán erkölcsös cselekedet. A szocializmus társadalmi viszonyai között a kérdés megoldásának a kulcsa az egyéni és társadalmi érdek összhangjának állandó fejlődése, amely a kötelességérzet színvonalának növekedésében jut kifejezésre. Ugyanis a társadalom érdekében kötelességből tett cselekedet - amely az egyén boldogulását is biztosítja - azt eredményezi, hogy az is belső meggyőződéssé válik, ekkor a kötelesség külső kényszer jellege megszűnik, teljesítése az egyén szabad társadalmi tettevé lesz, amely magasfoku kötelességérzetet eredményez. Ennek óriási jelentősége van a szocializmust építő társadalmunkban, mert a kötelesség és a meggyőződés összefonódása nagymértékben fokozza az ember alkotó aktivitását. A csak külső kényszernek érzett kötelesség teljesítése nem megy túl a legszükségesebb cselekvéseken. A szocialista személyiség kötelességérzete viszont egyik forrása társadalmi tettekben realizálódó kezdeményező készségének. A

szocialista társadalom érdekeinek megvalósulása, saját igényeinek biztosítása együttesen jelentkezik önmagával szemben, mint személyiségének fejlesztését is elősegítő követelmény. A marxista etika tehát nem érvényesíti a szigorú egyoldalú kötelesség elvét, hanem a kötelességtől a boldogsághoz vezető utat a kötelesség és meggyőződés egysége alapján jelöli meg.

A meggyőződésnek és kötelességnek az egységessége fejeződik ki a szocialista ember új tartalmakat magában foglaló lelkiismeretében is. A lelkiismeretnek két lényeges vonása van: értékelő és önértékelő funkciója, valamint a tettek kiválasztása. Az előbbiek jelentősége az, hogy az egyén a szocialista erkölcs követelményei alapján, jónak vagy rossznak ítéli meg a maga tetteit, gondolatait érzelmeit. Ez az önmagára vonatkoztatott értékelő tevékenység a fejlett erkölcsű embernél feltétele annak, hogy a kielégültség, az érzelmi egyensúly és erkölcsi elégedettség birtokába jusson, amely bizonyos optimista szemléletmódhoz, saját erőibe vetett hitének növekedéséhez vezet. Természetesen ha ez az önértékelés pozitív irányú, s különösen ha a lelkiismeret és a cselekvés összhangja az egyén állandó jellemzője. A lelkiismeret elmarasztaló ítélete viszont az önmagával szembeni elégedetlenség és kielégületlenség érzését kelti, ugyanakkor cselekedeteinek helyesbítésére sarkalja. Az elmarasztaló ítélet mellő kapcsolódik a lelkiismeret másik lényeges vonása mint a cselekvés indítóka. A lelkiismeret ugyanis a cselekvést megelőzően

is működik abban a folyamatban, amely átfogja az egyén erkölcsi magatartását. Szerepe a szándéknál kezdődik a cselekvésen keresztül a következményig végig kísér, ezért befolyása a cselekvés előtt a tettek kiválasztásánál már érvényesül.

A felelősség megnyilvánulása a lelkiismeretnek, amely mint a tettek kiválasztásának eszköze, az egyén magatartásáért, gondolataiért és érzelmeiért érzett morális felelősségének kifejeződése.

A felelősségnek objektív és szubjektív vonatkozása van. Az objektív oldal mindig a követelmények előreláthatóságától, tehát a cselekvés erkölcsi következményeinek hatókörétől függ. Így az egyén felelőssége kapcsolatos a társadalmi viszonyok rendszerében betöltött szerepével. Ezért van az, hogy a társadalomban nagyobb mértékben és hatással tevékenykedő ember felelősségének köre mindig nagyobb, ellentétben a csekélyebb társadalmi hatású tevékenységet végző emberével.

A felelősség szubjektív oldala a felelősségérzet. Ez kifejezi az egyénnek arra irányuló belső törekvését, hogy tettei erkölcsi meggyőződésével egybehangzók legyenek, hogy vállalja ezeknek következményeit. A fejlett erkölcsi személyiséget az jellemzi, hogy felelősségérzete és társadalmilag determinált felelőssége egybeesik, függetlenül attól, hogy objektív társadalmi hatóköre a társadalom mely területéről adódik.

A szocialista társadalom fejlődésének folyamatában

társadalmi szükségszerűség a felelősség objektív körének kiszélesedése és az erkölcsi felelősségérzet elmélyülése, a kettő összhangjának állandó növekedése. Ez azzal magyarázható, hogy a társadalmi tulajdonon alapuló gazdasági viszonyok, a társadalmi és egyéni érdek ebből fakadó összhangja a társadalom minden tagját érdekeltté teszi a társadalom fejlődésében. Növeli az egyén jogait és a társadalom ügyeibe való beleszólás lehetőségeit, a közös ügyért érzett felelősséget.

A szocialista felelősségérzet társadalmilag általánossá válása hosszú és bonyolult folyamat, amely ellentmondásokkal terhes. Az ellentmondások nagyrészt onnan fakadnak, hogy a régi erkölcsi tudat maradványai összeütköznek az új, szocialista erkölcsi követelményekkel. A gazdasági, a politikai és ideológiai területen egyaránt gyakran találkozunk a régi erkölcsi helyzeteket erősítő jelenségekkel. A Magyar Szocialista Munkáspárt IX. kongresszusa a jelenlegi helyzetről a következő értékelést adja: " Az alapvető jó mellett állami munkánkban nem kívánatos bürokratikus vonások is vannak, s részben ennek folyamánként " kijárási ", ugynevezett " szocialista összeköttetés " és más egészségtelen befolyások is hatnak, sőt megvesztegetés korrupció is előfordul . . . Szocialista céljaink mielőbbi és jobb megközelítése, rendszerünk további megszilárdítása és fejlesztése annál eredményesebb lesz minél inkább erősödik a szocializmus, a demokratizmus híveinek gondolkodásában és ma-

gatartásában a jogok és kötelességek egységének tudata. ¹

A személyiség erkölcsi tudatának színvonalát a jelzetteken kívül sok egyéb tulajdonság is befolyásolja. Ezek a tulajdonságok a konkrét élő egyén erkölcsi arculatának jellemzésénél nem hagyhatók figyelmen kívül. A jelzettek kétségtelenül a legátfogóbb és lényegi részei az erkölcsi személyiségnek.

Annak ellenére, hogy valamilyen módon mindaz részévé válik a személyiségnek ami tudatába került, azonban nem sorolhatunk egyformán mindent az erkölcsi tartalomhoz ami tükröződött az egyéni tudatban. Itt első sorban az vehető figyelembe amit az egyén átélt, ami egyéni történetnek szerves részévé vált. Ezért ismételten ki kell emelni a tevékenység szerepét, mert csak olyan gondolat, ismeret és magatartás tekinthető a személyiség lényegi komponensének, amelyet bizonyos tevékenységgel feldolgozott a maga számára.

Az erkölcsi személyiségre tulajdonképpen hatással van az egész társadalom, döntően pedig az egyénnek a termelési viszonyok rendszerében elfoglalt helye, osztályhelyzete, az ezt tükröző világnézeti, politikai tudat és erkölcsi követelményrendszer, a társadalmi igényeket kifejező nevelési elvek és gyakorlat.

A szocialista társadalomban tevékenykedő egyén esetében, a nevelési elvek és gyakorlat kölcsönhatásaként,

1. MSZMP. IX. kongresszusa. 29. old. Kossuth 1966

a szilárd világnézeti, politikai és erkölcsi meggyőződés alapján jönnek létre a személyiség erkölcsi tudatának olyan vonásai, mint a magasfoku kötelesség - és felelősségérzet, valamint a lelkiismeret. Ez a társadalom javára tevékenykedő szocialista embertípus kritériuma.

XIII. Következtetés.

A felsoroltakból megállapítható, hogy a gazdasági viszonyok a társadalomban, mint az egyének között kialakult kapcsolatok, az emberek tudatától függetlenül létező objektív létfeltételek határozzák meg a társadalom és az egyén életének összes többi jelenségeit. A létfeltételek a termelés folyamatában az egyéni és a társadalmi tevékenységgel összefonódva együttesen alkotják azt az alapot, amelyen az érdekeltségi rendszerek nyugszanak. A termelésnek társadalmi vetülete a közösségi érdek, míg az emberi szükségletek az egyéni érdekekben fejeződnek ki. Ha a termelés és a javak kiosztása társadalmi, akkor az egyéni és közösségi érdek összhangja fejlődésének törvénye akadálytalanul hat. A törvényszerűség érvényesülése szabad teret biztosít az egyén és a társadalom erkölcsi életének fejlődéséhez, a társadalomban tudatosan cselekvő, a gazdasági alap további fejlődését elősegítő személyiségek számának növekedéséhez.

T a r t a l o m j e g y z é k

I.	Bevezetés.	2 old.
II.	A francia materialisták tanítása az érdek és az erkölcs kapcsolatáról.	4 old.
III.	A marxizmus állásfoglalása az érdek társadalmi és egyéni szerepéről, objektivitásáról és történelmiségéről.	7 old.
IV.	Az érdek és a szükséglet a cselekvés indítéka.	12 old.
V.	Az egoizmus és az altruizmus bírálata.	14 old.
VI.	A közérdek és magánérdek összhangjának törvényszerűsége a szocializmusban.	17 old.
VII.	Az érdek és öntudat, az érdek tudati tükröződése.	23 old.
VIII.	Az érdekelttség összefüggése a népgazdaság irányító rendszerének során levő reformjával.	25 old.
IX.	Az anyagi érdekelttség közvetítő szerepe a társadalmi és egyéni érdek között.	29 old.
X.	Az erkölcs idealista és materialista értelmezése.	33 old.
XI.	Napjaink erkölcsének néhány jellemzője.	40 old.
XII.	A szocialista személyiség kialakulásának feltételei.	44 old.
XIII.	Következtetés.	55 old.

Irodalomjegyzék

1. Marx Engels : Válogatott Művek. I kötet Szikra 1949
2. Lenin : Marx, Engels, marxizmus. Szikra 1949
3. Helvétius : Az emberről. Tankönyvkiadó 1962
4. Egyetemes filozófia történet. Kossuth 1963
5. Az SZKP XXII. kongresszusa. Kossuth 1962
6. Az MSZMP IX. kongresszusa. Kossuth 1966
7. A II. Országos Etikai Konferencia anyaga 1965.
8. Balló István : Tegyük általánossá a szocialista társadalom erkölcsi normáit. Társadalmi Szemle 1963 évi 1.szám.
9. Garai László : Személyiség és társadalom. Társadalmi Szemle 1965. évi 7. szám.
10. Huszár Tibor : Gazdaság, érdek, erkölcs. Valóság 1965.évi 12. szám.
11. Huszár Tibor : Az erkölcs fejlődéséről. Társadalmi Szemle 1963. évi 10. szám.
12. Dr Kalocsai Dezső Kósa Erzsébet : Az anyagi érdekelt-ség és a szocialista tudat.kérdésének vitájához. Társadalmi Szemle 1966. évi 9. szám.
13. Kovács Ferenc : Anyagi érdekelttség és szocialista tudat. Társadalmi Szemle 1965.évi 10. szám.
14. Lick József : A személyiség problémája és a szocialista erkölcs. Társadalmi Szemle 1964. évi 1.szám.

38-25/1966-7.

.....bksz.

Dr. Ágoston György elvtársnak
tanszékvezető egyetemi tanár

Tárgy : Bodor János
doktori szigorlata
Mell. sz. : 1 db. disszertáció

H e l y b e n

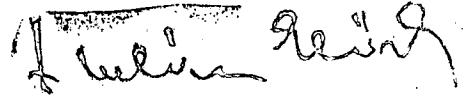
Professzor Elvtárs !

Mellékelve **Bodor János "Gazdasági viszonyok, érdekelttség, erkölcs és a személyiség"**
.....

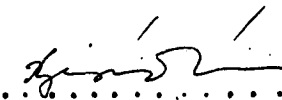
című doktori értekezését tisztelettel felkérem, hogy azt megbirálni szíveskedjék. Legyen szabad Professzor Elvtárs szíves figyelmét felhívnom tanácsülésünk amá határozatára, amely a bírálathoz elkészítésének és benyújtásának legkésőbbi határidejét a kézhezvételtől számított harmadik hónap utolsó napjában állapította meg.

A mellékelt értekezést a bírálathoz elkészítése után szíveskedjék átadni tanszéke könyvtárosának leltárba vétel és a könyvtárban való elhelyezése céljából.

Szeged, 1967. május 3.

.....
d é k á n

A kiadmány hiteles :

.....
dékáni hiv. vezető

Kapták : Dr. Kalocsai Dezső prof.

Dr. Ágoston György prof. társbíró

Félegyházi Emil tanszéki könyvtáros

Dr. Jónás Antal tanszéki könyvtáros